

TURBUCZ DÁVID

ANTALL JÓZSEF MINSZTERELNÖK HORTHY-KÉPE

„És amikor a Horthy-éráról szólunk, nem vissza akarunk állítani valami elavult régit, és nem valamiféle nosztalgia fűt bennünket, csak egyszerűen helyre akarjuk állítani az igazságos megítélést.”

Antall József, 1992. április 13.

Horthy Miklós a XX. századi magyar történelem egyik ellentmondásos alakja. Személye és tevékenysége az első világháború utolsó éve óta közéleti viták tárgya. Ellentétes előjelű, egyoldalú és túlzó Horthy-képek élnek egymás mellett mind a mai napig. Az egymással szemben álló interpretációk azonban az elmúlt évtizedek során folyamatosan módosultak: minimális hangsúlyeltolódások éppúgy előfordultak bennük, mint gyökeres változások. Voltaképpen (bár nem mindig) az éppen fennálló politikai hatalom határozta meg – ideológiai és politikai, elsősorban legitimációs szempontokat követve –, hogy mit és miért kell vagy éppen illik gondolni Magyarország 1920 és 1944 között hivatalban lévő kormányzójáról.¹

Az 1919 és 1944 közötti időszakra alapvetően – de mégsem kizárólagosan – a Horthy-kultusz, tehát a pozitív imázs volt jellemző. A fővezér, majd kormányzó vezérkultusza az első világháborús összeomlásra adott reakcióként értelmezhető.² A magyar társadalom bizonyos csoportjai ugyanis racionális válaszok helyett irracionális magyarázatot adtak a történetekre, és főként arra, hogyan juthat ki a magyarság abból a helyzetből, amelybe belekerült. Emiatt Horthy Miklóst a hivatalos propaganda olyan vezérként mutatta be, aki képes az elveszített nemzeti nagyságot, a történelmi Magyarországot helyreállítani, aki képes az elszenvedett nemzeti sérelmeket orvosolni. Ráadásul, olvasható az akkori kultikus szövegekben, kizárólag ő képes erre. A propaganda – a nemzet vezérének alkalmasságát bizonyítandó – alaposan eltúlozta képességeit és tetteit, s mindezzel egy szelektíven konstruált, végletesen leegyszerű-

1 Horthy Miklós megítélésének változásairól lásd bővebben Romsics (2007); Turbucz (2012b).

2 A kultuszt, a túlzó, egyoldalú és kritikátlan tisztelet mellett a „szokásrend”, tehát a ritualizált cselekvések is jellemzik. Dávidházi (1979) 5.

sített Horthy-képet teremtett.³ Bár kultusza 1919 és 1944 között nem volt kizárólagos – személyének méltatásában nem kellett mindenkinek kötelezően részt vennie –, a hivatalos Horthy-kép ellensúlyozására még így is csak erősen korlátozott lehetőségei voltak a baloldali emigrációnak, a hazai baloldali ellenzéknek és a legitimistáknak, illetőleg – a második világháború időszakában – a szélsőjobboldalnak.

Horthy Miklós kormányzóságának árnyoldalairól – akárcsak az 1919–44 közötti időszakéről – a propaganda természetesen tapintatosan hallgatott. 1944–45 után azonban, a radikális politikai és társadalmi változásokból, illetőleg a berendezkedő hatalom legitimációs igényeiből következően gyökeres változás történt ezen a téren: az egyoldalú Horthy-kultuszt egy azzal ellentétes, ám ugyanolyan egyoldalú narratíva váltotta fel, amely 1948–49 után hivatalossá, az ötvenes évekre pedig megkérdőjelezhetetlenné, kizárólagossá vált. Ez volt Horthy Miklós megítélésének leghomogénebb időszaka. Az 1919 és 1944 közötti kultuszhoz hasonlóan ezt is szelektivitás és végletekig leegyszerűsített történelemszemlélet jellemezte: a berendezkedő kommunista hatalom propagandája a lehető legnegatívabban igyekezett ábrázolni a Horthy-korszakot és magát a kormányzót is, így tüntethette fel saját szerepét jóval pozitívabb színben. Az 1919 és 1944 közötti időszakot teljes egészében homogén korszaknak mutatták be, és a magyar történelem mélypontjának tekintették. Horthy Miklós érdemeit elvitták, történelmi szerepét és felelősségét mindenfajta tárgyilagosság és empátia nélkül ítélték meg. Személyéhez – a korábbi dicshimnuszokkal ellentétben („nemzetmentő”, „országgyarapító”, „a nemzet atyja” stb.) – a „nemzetrontó”, „fasiszta”, „országvesztő” és „hazaáruló” jelzőket társították. Horthy bűnbakká, az addigi magyar történelem egyik „legsötétebb” alakjává vált. Az 1956 előtt kanonizált értékelés a propaganda szintjén a Kádár-korszakban is tovább élt, bár a forradalom és szabadságharc hatására jelentős változás történt: enyhült a társadalomra nehezedő nyomás, ráadásul a Rákosi Mátyás nevével fémjelzett terrorrendszer is ellenkorszakká vált, így az 1919 és 1944 közötti időszak értékelése egyre kevésbé töltött be legitimációs szerepet. A konszolidált Kádár-korszakban így már árnyaltabb, kiegyensúlyozottabb munkák is megszülethettek a Horthy-korszakról, a történeti szakirodalomból fokozatosan visszaszorultak a propagandisztikus szempontok. Szakszerűbbé vált tehát a szó-

használat, megváltoztak a hangsúlyok, összetettebbé váltak a magyarázatok is. Nem minden szerzőre igaz ugyan ez a megállapítás, de ez a tendencia figyel-

3 Az 1919 és 1944 közötti Horthy-kultuszhoz lásd például Turbucz (2010); Turbucz (2012a).

hető meg. Például a „tízkötetes” Magyarország története 8. kötetében L. Nagy Zsuzsa – számos ponton szakítva a korábban kanonizált értékeléssel – röviden, tényszerűen mutatja be Horthy Miklós 1918 előtti pályafutását, és kormányzóvá választásának addigi legpontosabb összefoglalását adja. A féherterror jelentőségét ugyan még túlértékelté, de a fővezért már nem annak központi alakjaként mutatta be. A kormányzó politikai törekvéseinek rövid áttekintésekor már nem szerepel a „fasiszta” minősítés.⁴ Emellett új kutatási eredmények is differenciálták a Kádár-korszakban a Horthy Miklósról kialakított képet.

A rendszerváltozást követően azonban újjáéledtek az egymással szemben álló leegyszerűsítő-mitizáló Horthy-képek.⁵ Mindez az elmúlt század örökségének tekinthető, miután az egyének múlttól alkotott képét alapvetően az átélte – és általában abszolutizált – élmények határozzák meg. A politika világában ráadásul ezt a politikai célok, a politikai érdekek is befolyásolják. A pártpolitikai (identitáspolitikai) küzdelmek így meglehetősen könnyen nyernek történetpolitikai tartalmat.⁶ Ez történt az 1990-es országgyűlési választásokat megelőző kampányban is.⁷ Tamás Gáspár Miklósnak például március 24-én *Új reformkor vagy új Horthy-korszak* címmel arról jelent meg cikke a *Beszélő* hasábjain, hogy amíg a Szabad Demokraták Szövetsége (SZDSZ) a reformkor örökösének tekinti magát, „amely pokoli harcok árán megteremtette a magyar szabadelvű alkotmányos demokráciát [sic!]”, addig politikai ellenfeleik közül többen mintha „a gyászos emlékezetű Horthy-korszak tekintélyelvű, ellenőrzött parlamentarizmusára kacsingatnának”. Emiatt, ha nem az SZDSZ győz a választáson, akkor „itt nem lesz jogainak birtokában lévő ellenzék, tehát nem lesz demokratikus kormány sem”.⁸ A Horthy-kori politikai kultúra és szellemiség újjáélesztésének (nem túlzottan megalapozott) vádja tehát meglehetősen hamar megfogalmazódott. Szabó Miklós szerint ezek az újjáélesztési törekvések „szimbolikus restaurációt” jelentettek.⁹ A Horthy-korszak megítélése körüli közéleti, politikai vita nem ért véget az Antall-kormány megalakulását követően.

E tanulmány célja, hogy bemutassa, milyen szerepet töltött be ebben Antall József, a harmadik Magyar Köztársaság első miniszterelnöke.

4 Ránki (1976) 415–416.

5 Romsics (2007) 26.

6 Romsics (2008) 269.

7 Romsics (2003) 240–241.

8 Tamás (1990) 4.

9 Szabó (1995) 5.

A MINISZTERELNÖK BESZÉDEI ÉS FELSZÓLALÁSAI

Antall József hivatali ideje alatt – 1990. május 23. – 1993. december 12. között – többször is megfogalmazta véleményét a Horthy-korszakkal kapcsolatban. Sort kerített erre ünnepélyes alkalmakkor, politikai viták közepette, pártrendezvényen és televíziós interjúban is.

1990. július 8-án avatták fel a magyar zsidó mártírok emlékművét. „A magyar történelem és Budapest történelmének egyik legtragikusabb időszakára emlékezünk, ami a magyar történelem évezredes útjának, évezredes hagyományainak meggyalázása volt – mondta ekkor Antall –. [...] ami a zsidósággal történt, az különleges gyalázata a történelemnek.”¹⁰ Majd hozzátette: a világháború „iszonyatában és szörnyű tragédiái közepette megaláztatásokkal, megbántásokkal, csapásokkal sújtottan, de 1944. március 19-éig mégis[csak] Európa legnagyobb zsidó közössége maradhatott a helyén. [...] Ez nem menti a bűnösöket, nem menti a tragédiát, de ez is hozzátartozik a történelmi igazsághoz.”¹¹ Nem tagadta tehát az 1944. március 19. előtt életbe lépett zsidótörvények létét, ahogyan az antiszemita közhangulatot sem. A német megszállás alatt történtekért a megszállókat és „hazai szálláscsinálóikat” tette felelőssé.¹² A zsidóság megszállás alatti sorsának alakulásában azonban már nem vizsgálta a magyar felelősséget.¹³ A német megszállásra, az ország szuverenitásának elvesztésére – hasonló összefüggésekben – 1991. március 19-én is utalt az országgyűlés ülésén.¹⁴

1990. július végén Kéri Kálmán, a Magyar Demokrata Fórum (MDF) képviselője azt mondta, hogy „a Horthy-hadsereg harca igazságos volt, ha a kom-

munizmus ellen harcolt”. Solt Ottilia, az SZDSZ képviselője – éles vitát generálva – felszólította a kormánypártokat, hogy határolódjanak el Kéri Kálmán véleményétől, illetőleg fejtssék ki álláspontjukat az ügyben.¹⁵ A miniszterelnök ennek a következőképpen tett eleget: az országgyűlés augusztus 3-i ülésén (többek között) leszögezte, hogy megítélése szerint Magyarország „rossz oldalon” harcolt a világháborúban: „ezt a honvédséget rossz oldalon, ha úgy tetszik, és nem jó célért vetették be, és egy olyan háborúban, amelyik Magyarország számára csak katasztró-

10 Antall (1994) 82.

11 Uo. 83–84.

12 Uo. 85.

13 Pók (2010) 305–307.

14 Antall József miniszterelnök napirend előtt felszólalása a német megszállásról 1991. március 19-én. <http://www.parlament.hu/naplo34/087/0870002.html> (letöltve: 2012-11-17).

15 (Szerző nélkül): Hosszú, heves vita a parlament plenáris ülésén. *Magyar Nemzet*, 1990. augusztus 3. 3.; MTI: Antall József nyilatkozata a Kéri-ügyről. *Magyar Nemzet*, 1990. augusztus 4. 2.

fát hozhatott”.¹⁶ Hasonló álláspontra helyezkedett 1991. január 13-án, a második magyar hadsereg hősei előtt tisztelgő megemlékezésen is. Ünnepi beszédében nem helyeselte, hogy Magyarország a második világháborúban a tengelyhatalmak szövetségese volt, de szerinte nem hagyható figyelmen kívül az ország földrajzi és politikai helyzete, mozgásterese, amikor az akkori külpolitikai döntéseket értékeljük.¹⁷

1991. november 12-én a szocialista Jánosi György interpellációjára¹⁸ adott válaszában Antall leszögezte, hogy a magyar kormány nem kívánja a kormányzót rehabilitálni, nem tekinti őt példaképnek. Horthy történelmi szerepének „objektív”, „reális” és „korrekt” értékelését elsősorban a történettudomány feladatának tartotta. „Ez természetesen nem zárja ki azt – folytatta –, hogy a korszak eredményeit, pozitív tetteit ne kívánnánk egyensúlyban bemutatni a negatív jelenségekkel, valóságos és hiteles politikai, történeti képet nyújtva e korszakról is.”¹⁹ Hasonló véleményt fejtett ki a XIX–XX. századi magyar történelemről 1992. április 13-án az Erkel Színházban, az MDF budapesti nagygyűlésén is. Beszédéből, amelyben a kormányt ért vádakra is reagált, érdemes hosszabban idézni:

„Aki azt mondja, hogy ez a kormányzat vagy ez a politikai erő konzerválni akar vagy visszaállítani valamit a múltból, az, kérem, nem a valóságot mondja. De az tény, és ezt soha nem tagadtuk, hogy igenis a kontinuitás mellett vagyunk, az értékek kontinuitása mellett, és amellet, hogy amit a nemzet fejlődésében az organikus fejlődéssel szemben erőszakkal tettek, és erőszakkal vágtak szét ebben a kontinuitásban ereket, gyökereket, azt igenis helyre kell állítani. [...] Miért baj az, hogy mi a XIX. század nagyszerű magyar politikai kultúráját, Széchenyitől Kossuthig, Deáktól Eötvösig és sorolhatnám tovább, azt tartjuk az alapnak, amire építünk, és azt folytatjuk? És magunkénak valljuk a későbbi korszak, a 67-es kiegyezés után azokat az értékeket, azokat a politikusokat, akik a diplomáciában, mint Andrássy Gyula, nemzetközi jelentőségűek voltak. Wekerle az álta-

16 Antall József napirend előtti felszólalása Magyarországnak második világháborús szerepéről 1990. augusztus 3-án.

<http://www.parlament.hu/naplo34/032/032tart.html> (letöltve: 2012-11-17).

17 Antall (1994) 95.

18 Interpelláció Antall József miniszterelnökhöz nagybányai Horthy Miklós politikai rehabilitációjának és állami újrateremtetésének kormányzati szándékáról. *Reggeli Kurír*, 1991. október 29. 5.

19 Antall József válasza Jánosi György interpellációjára.

<http://www.parlament.hu/naplo34/145/1450060.html> (letöltve: 2012-11-17).

Ehhez lásd még B. I.: A múltat be kell vallani. *Magyar Nemzet*, 1991. november 13. 4.

lános politikában, és a gazdaságpolitikában Baross Gábor. Soroljam tovább? Miért röstellnénk? És amikor a Horthy-éráról szövelünk, nem vissza akarunk állítani valami elavult régit, és nem valamiféle nosztalgia fűt bennünket, csak egyszerűen helyre akarjuk állítani az igazságos megítélést.²⁰ Azt mutatjuk be, hogy mik voltak akkor az értékek, és az elmúlt másfél évszázadban külpolitikától, gazdaságpolitikától, társadalompolitikától egészségpolitikáig mit nyújtottak. Természetesen mi együtt tárgyaljuk, és együtt gondolkodunk arról, akik a kormányzásban igyekeztek megtenni azt, amit lehet, vagy íróként a szociográfiai irodalomban, vagy akár az ellenzék körében végeztek el. Ez mind közös örökségünk. És hogyha valaki ezt a nagy közös örökséget folytatja, akkor igazán nem lehet azzal vádolni, hogy restaurációs törekvései vannak, valamiféle reakcionárius eszméket vall.”²¹

A kormány, a kormánypárt a magyar történelem vállalható hagyományait kívánja folytatni – érvelt a miniszterelnök –, céljai között tehát nem szerepel egy „elavult régi” időszak és szellemiség visszaállítása. Szakítani akarnak azzal a képpel, amely 1945 után a Horthy-korszakról és Horthy Miklósról kialakult, a korszakot és a kormányzót is igazságosan, kiegyensúlyozottan, érdemeit és hibáit egyaránt figyelembe véve kívánják bemutatni és értékelni. Egy történelmi személyiség megítélése pedig – az antalli interpretáció szerint – csakis akkor lehet „igazságos”, ha tekintettel van a kérdéses korszak körülményeire, problémáira és lehetőségeire, ha az utókor mindezekről nem vonatkoztat el. Mindent az adott kor viszonyai között kell megítélni. A miniszterelnök – írja Szűcs Zoltán Gábor – „a maga logikája szerint nem a múlt helyreállítására törekedett, hiszen a múlt az múlt, a jelen az jelen, a kettő nem összekeverhető [...]”. És nem idealizálta a múltat abban az értelemben, hogy nem tartott min-

den múltbéli lépést helyesnek, csupán azt feltételezte, hogy a múltbéli hibák részben függetlenek a legjobb szándéktól is.”²²

A TELEVÍZIÓS INTERJÚ

Egyre romló egészségi állapota ellenére Antall József 1993. augusztus 22–23-án televíziós interjút adott, amelyben Feledy Péter kérdéseire válaszolva értékelte Horthy Miklós történelmi szerepét.²³ A rendszerváltozás után An-

20 Az Antall-kormányral szemben azért fogalmazódott meg a restauráció vádja, mert nem ítélte el egyértelműen, az ellenzék elvárásainak megfelelően a Horthy-korszakot. Szűcs (2010) 189., 203., 225.

21 Antall (1994) 244–245.

22 Szűcs (2010) 189., 202., 207., 212–214. Az idézet a 213. oldalon olvasható.

23 Az interjú szövegét lásd Antall (1994) 574–590.; (Szerző nélkül): Horthy Miklós újratemetéséről. *Heti Magyarország*,

tall volt az egyetlen miniszterelnök, aki részletesen kifejtette álláspontját Horthyról, ráadásul meglehetősen kiélezett helyzetben, nem sokkal a volt kormányzó szeptember 4-i kenderesi újratemetése előtt. A történész végzettségű miniszterelnök kutatóként nem foglalkozott Horthy Miklóssal.²⁴ Az interjú tehát, ahogyan Antall többi megszólalását is, a politikai diskurzus részeként, politikai és nem szakmai állásfoglalásként indokolt értelmezni.²⁵ Egyrészt azért, mert miniszterelnökként szólalt meg. Másrészt azért, mert a Horthy-korszak értékelése a rendszerváltozás utáni „magyar politikai diskurzus egyik fontos, identitásképző eleme” volt.²⁶

A miniszterelnök, ahogy említettem, Horthy Miklós „igazságos megítéléséhez” kívánt hozzájárulni. Ezzel az interjúval is. Kiegyensúlyozottabb, tárgyilagosabb értékelésre törekedve igyekezett az 1945 és 1989 közötti múltszemlélet propagandisztikus, egyoldalú és túlzó kijelentéseit ellensúlyozni.²⁷ Erre – Feledy Péter kérdéseire válaszol-

va – kétszer is utalt. Először, amikor – lényegében 1992. április 13-i beszédének üzenetét felidézve – a következőket mondta: „Amikor mi történetileg, politikailag igazságot szolgáltatunk Horthy Miklós működésének és helyére tesszük, akkor mi nem valamiféle »horthysta programot« kívánunk végrehajtani.”²⁸ Az interjú végén pedig megemlítette: az újratemetéstől részben azt várja, hogy „Horthy Miklósról tisztességes képet alkossunk. Már ami eddig történt, amit eddig elmondtak az emberek, az több, mint az a sok hazugság, amit Horthy személyére és az egész korszakra korábban rávetítettek. [...] Abban mindenkinek egyet kell értenie, hogy el kell helyezni Horthy Miklóst tisztességgel és megfelelően nemcsak a családi kriptában, hanem a magyar történelemben is.”²⁹ Méltányolható szándéka ellenére azonban jól látható, hogy értékelése – a történettudomány addigi kutatási eredményeinek tükrében is³⁰ – számos pon-

1993. szeptember 3. 4–8. A miniszterelnök egészségi állapotához lásd Debreczeni (2003) 364–365.

24 Debreczeni (2003) 36.; Erdődy (2011) 82–83.

25 Révész Sándor szerint az interjú „csak egy hivatalos Horthy-kép megjelenítéseként” értelmezhető. Révész (1995) 108.; Pók Attila Antall József-re „történész-kormányfőként” hivatkozott. Pók (2010) 306.

26 Szűcs (2010) 178. Antall József történeti tárgyú megnyilatkozásainak részletesebb elemzéséhez lásd a 183–240. oldalakat; Erdődy (2011) 82., 86.

27 Antall (1994) 574., 577.; Erdődy (2011) 82–84.

28 Antall (1994) 577.

29 Uo. 590.; Vö. Révész (1995) 208.

30 Antall cáfolható, vitatható és árnyalható kijelentéseit az 1993 előtt megjelent történeti szakmunkák alapján értékelem. Nem azért teszem ezt, mert bizonyítani tudom, hogy Antall olvasta, ismerte ezeket a munkákat, csak jelezni kívánom, hogy milyen kutatási eredményekre tá-

maszkodhatott volna, vagy milyen ismeretekre nem volt tekintettel. Tanulmányomnak nem célja Horthy Miklós fővezéri és kormányzói tevékenységének értékelése – erről lásd Turbucz (2011). Antall József Horthy-képének bemutatása során csak a legfontosabb problémákra, kérdésekre térek ki, röviden.

31 Erdődy Gábor önálló könyvet szentelt Antall József politikai filozófiája és múltképe bemutatására. Munkáját haszonnal forgathattam az elmúlt hónapokban. Értékelése szerint a miniszterelnök a Horthy-korszakot „alaposan ismerte, és annak jellegéről kiegyensúlyozott tudásra támaszkodó markáns véleménnyel rendelkezett. A 20. századi magyar történelemmel kapcsolatos értékítéletei megalapozottak és jól érvelhetők voltak. Néhány helyen pontatlanul és némileg leegyszerűsítve fogalmazott ugyan, s nem lévén a korszak kutatója, 20 évvel korábban egyszerűen nem tudhatott olyan dolgokról, amit a történettudomány azóta feltárt.” Erdődy (2011) 82. Ezek az ismeretek nem kérhetők rajta számon, állításai azonban szembeszithetők – és szembe-sítendők – a történeti kutatások akkori eredményeivel. Még akkor is, ha nem tekintem Antallt kutató-történésznek.

32 Antall (1994) 574.; Erdődy (2011) 83–84., 86.

33 „Én – írja Erdődy Gábor könyvéről szóló recenziójában Pritz Pál a 31. jegyzetben olvasható idézettel kapcsolatban – még élesebben fogalmaznék: több ponton (és messze nem egyedül, ugyanakkor a rászórt valótlanágoktól elhatárolódva)

ton egyoldalú és vitatható.³¹ Ezt talán maga is érzékelte, amikor kijelentette: „Ahol egyszer hazudnak, ott a hazugság kiegyenlítése mindig emocionális és gyakran téves következtetéseket eredményez.”³² A kérdés mindezek fényében már csak az, hogy milyen képet is rajzolt fel a volt kormányzóról.³³ Antall József, mint látható lesz, pozitív történelmi személyiségnek tartotta Horthy Miklóst, ám ez korántsem jelenti azt, hogy nem fogalmazott meg kritikát vele szemben. Nem tekintette tökéletes vezetőnek, elismerte, hogy voltak hibái, ahogyan a róla elnevezett korszaknak is jócskán voltak árnyoldalai.³⁴ Annak ellenére, hogy bizonyos megállapításai joggal kifogásolhatók, nem állítható róla – mint politikai ellenfelei számtalanszor állították –, hogy a Horthy-korszak restaurációjára törekedett volna.³⁵ Ugyanis „Antall szövegeinek figyelmes olvasása alapján egészen más képet kapunk gondolkodásáról, mint amire politikai ellenfelei szavaiból következtetni lehetne” – írja Szűcs Zoltán Gábor. Ez „az eltérés nem egy sikeres nyelvi innovációról tanúskodik, hanem egy olyan kísérlet kudarcáról, amelyben a nyelvi normák (a többi nyelvén az általa preferáltéval

nem tartom kellőképpen történetinek, megalapozottnak Antall Józsefnek a Horthy-korszakra vonatkozó értékelését.” Pritz (2011) 193.

34 Erdődy (2011) 86.

35 Szűcs (2010) 243.

szemben, avagy a nemzeti történelem mások által érvényesnek tekintett normái az ő koncepcióival szemben) erősebbnek bizonyultak annál a retorikánál, amely Antall politikáról való gondolkodását jellemzi”.³⁶

A Horthy-korszak kezdetével kapcsolatban Antall József egyértelműen leszögezte, hogy „a különítményesek kilengéseivel, az atrocitásokkal” nem lehet, „egyetlen atrocitással sem lehet egyetérteni”. A fehérterrort reakcióként értékelte: „A kommunisták vezették be ’19-ben a gyilkosságokat, ami sajnos – mint lenni szokott – reakciót is kiváltott.”³⁷ Az árnyalt megítélés hiányát jelzi azonban, hogy Horthy felelősségét nem mérlegelte, sőt túlzott akkor is, amikor azt mondta, hogy nélküle „nem tudták volna a kilengéseket megfékezni”.³⁸ Antall túlzásai elsősorban onnan erednek, hogy értékelésében a hangsúlyt jól láthatóan a konszolidációra, a stabilizációra és a kormányzó abban játszott szerepére helyezte.³⁹ Nem is beszélve arról, hogy Horthy az emlékirataiban maga is elismerte: tudta, mi folyt 1919–20-ban az országban („Semmi okom sincs rá, hogy szépítgessem azokat az igazságtalanságokat és kegyetlenkedéseket, amelyek valóban megtörténtek”), de az adott viszonyok között szükségesnek és elkerülhetetlennek tartotta a történeteket, ugyanis – mint írta – akkor „csak acélszerű tisztíthatta meg az országot”. Horthy arra is utalt, hogy egy ideig nem lépett fel a „rendteremtésért” beállított kegyetlenkedések ellen, de leszögezte: „Egyetlen törvénytelen tett elkövetésére sem adott parancsot a fővezérség.”⁴⁰ Jelenlegi ismereteink szerint ez az állítás minden kétséget kizáróan nem cáfolható.⁴¹

Vitatható, hogy a háborút követő válságos körülmények között, „1920–21-ben nem volt alternatívája Horthy Miklós kormányzóságának”.⁴² Az azon-

36 Uo. 185.

37 Antall (1994) 575.

38 Uo. 576.

39 Erdődy (2011) 80. A kormányfő álláspontja alapvetően Gosztonyi Péter értékelésével rokonítható, aki szintén reakcióként értékelte a történeteket, azonban hozzátette, hogy „ez felmentést nem ad neki”. Horthy szerepét ő is elsősorban a terror felszámolása vonatkozásában értékelte. Gosztonyi (1990) 30–31. Gosztonyi azonban még azt is megjegyezte, hogy a fővezér „tetemes teendői” miatt „hosszú ideig ügyet sem vetett a kilengésekre – ami súlyos hiba volt”. Vö. Domborádó (1990) 21., 23–24., 30–31., 40.

40 Horthy (1992) 131–132. Az idézetek a 131. oldalon olvashatók.

41 Romsics (2007) 7., 30.

42 Erdődy (2011) 81.; Antall (1994) 577. Az alternatívát jelzi, hogy 1919 őszén felmerült a Nemzeti Hadsereg lefegyverzésének és az antantcsapatok Magyarországra vezénylésének elképzelése, amit főként a franciák támogattak, és ami végül nem valósult meg. Romsics (1982) 72.; Ormos (1984) 360.

ban kétségtelen, hogy 1919–20 fordulóján az Osztrák–Magyar Monarchia Haditengerészetének utolsó parancsnoka volt az egyetlen lehetséges államfőjelölt. Horthy katonaként, a Nemzeti Hadsereg fővezéréként került az ország élére, „igen kevés politikai tapasztalata volt” – hangsúlyozta Antall, joggal.⁴³ Válságos időszakokban, mint köztudott, a hadseregek szerepe könnyen megnőhet. A miniszterelnök tehát azt igyekezett érzékeltetni, hogy Horthy mint fővezér elsősorban még katonaként jellemezhető, majd mint kormányzó egy speciális politikai szerepet betöltő, pártok felett álló, az alkotmányt védelmező személyiségként értékelhető.⁴⁴ E megállapításához hozzátette: „Azon lehet vitatkozni, hogy mit lehetett volna szebben, jobban csinálni, de Horthy Miklós kormányzósága volt az egyetlen lehetőség, ami az országot stabilizálhatta kül- és belpolitikai szempontból.”⁴⁵ Antall József tehát jól láthatóan nem kívánta véleményét kizárólagossá tenni, a kormányzóhoz való viszonyulása nem tekinthető kultikusnak, a Horthy Miklós személyéről és a róla elnevezett korszakról folytatott vitát fontosnak és legitimnek tartotta. Idézett kijelentése annyiban árnyalható, hogy 1920 elején valóban Horthy Miklós volt az egyetlen reális jelölt a kormányzói székbe, ami hozzá is járult a magyar állam helyzetének stabilizálásához, a konszolidációs politika azonban nem az ő, hanem

Teleki Pál és főként Bethlen István jövőképét tükrözte.⁴⁶ Az már egy másik, alapvetően történelmietlen kérdés, hogy másképpen is megvalósulhatott volna-e a stabilizáció. Antall mindenestre fel sem vetette az alternatíva lehetőségét, határozott álláspontjával megemelte a kormányzó tényleges szerepét, jelentőségét. Majd további túlzó állításokat fogalmazott meg. Úgy vélte, hogy „Horthy Miklós soha nem vétett az alkotmányos jogfejlődés és az alkotmányos monarchia ellen. [...] Soha kísérletet sem tett arra, hogy katonai diktatorként [...] a kormányzatra kényszerítse politikáját.”⁴⁷ Ez az antalli állítás – például Horthy Miklós fővezéri tevékenysége, a fővezérség dunántúli hatalomgyakorlása kapcsán – igencsak pontosításra szorul.⁴⁸ Azon túl, hogy a kor-

43 Antall (1994) 576.

44 Uo. 577., 579–580.

45 Uo. 577.

46 Ehhez lásd Romsics (1982) 101–247.

Részletesebben és jegyzetekkel ellátva: Romsics (1991) 120–236.

47 Antall (1994) 578.; Hasonló álláspontra helyezkedett Gosztonyi (1990) 34.

48 Lásd ehhez Romsics (1982) 59–60.; uő: (1990) 15. Romsics Ignác megítélése szerint Bethlen István és Horthy Miklós együttműködése konzervatív, antibolsevista és antidemokrata nézeteik hasonlóságán, azonosságán alapult. „Horthy esetében ez határozott militarizmussal és a diktatórikusabb kormányzati megoldások iránti vonzódással egészült ki. Az erőszakos, katonai megoldásokért Bethlen nem rajongott különösebben.”

szak politikai rendszerét alkotmányos monarchiaként jellemezte, Antall elfeledkezett arról, hogy a kormányzó szerepe túlterjedt a törvényekben szabályozott jogkörén, beleegyezése nélkül – szimbolikus tekintélyéből is következően – az akkori Magyarországon nem születhettek érdemi kormányzati döntések.⁴⁹ A televíziós interjúban – annak érdekében, hogy a kormányzót így is elhatárolja a korszak diktátoraitól – kicsivel később ki is jelentette: nem beszélhetünk arról, hogy 1920 és 1944 között „minden csak a kormányzó hozzájárulásával sikerülhetett”.⁵⁰ Természetesen nem állítható, hogy mindig Horthy döntött, mindig aktívan részt vett a napi politika alakításában, mindig mindenről tudott, és mindennel kapcsolatban részletesen kifejtette álláspontját, különösen nem a húszas évek második felében. Ennyiben igaz Antall fenti állítása, megítélésem szerint azonban a miniszterelnök ezen a ponton alulértékelte a kormányzónak a döntéshozatalban betöltött tényleges szerepét. Az viszont kétségtelen, hogy Horthy nem volt diktátor. A korszak oktatáspolitikai, szociálpolitikai, gazdaságpolitikai stb. eredményei kapcsán Antall leszögezte, hogy a megörökölt problémákat igyekeztek kezelni: „Horthy mindezt konzervatív magyar politikusként, politikusokra támaszkodva igyekezett javítani és előrevinni.”⁵¹ Antall joggal hivatkozott a korszak eredményeire,⁵² ám amikor azokat a sikeres szakpolitikai intézkedéseket említette, amelyek a kormányzó támogatását élvezve ugyan, de inkább az egyes szakminiszterekhez kötődtek – megemelte Horthy szerepét. Ezek az állítások együtt koherenciázavart okoztak a miniszterelnök értékelésében. A leírtak így összegezhetőek: Antall szerint csak Horthy kormányzósága adott lehetőséget az ország helyzetének konszolidálására (a kormányzó személyét összekötötte a korszak kétségtelen eredményeivel), másutt viszont – Horthy diktátori szerepét cáfolandó – amellet érvelt, hogy a kormányzó nem töltött be központi szerepet az akkori Magyarországon. Az interjúban, mindezek mellett, Antall utalt a korszak negatív jelenségeire is.⁵³

Antall József – érthető okokból – fontosnak tartotta a revíziós külpolitika értékelését is. Szerinte a kor vezető politikusai tudták, hogy „nem éppen jó kezek segítségével kaptuk vissza ezeket a területeket”, de az adott „helyzetben egyszerűen elképzelhetetlen olyan magyar embert találni, aki visszautasította volna, hogy magyarul területeket kapjon vissza az ország”.⁵⁴ Jogosan hivatkozott a külpolitikai mozgástér szűkülésére, bár a helyzet részletesebb elemzésétől – az interjú (nem tudomá-

49 Sipos (1990) 4–5.

50 Antall (1994) 580.

51 Uo.

52 Erről bővebben Erdődy (2011) 86–90.

53 Antall (1994) 580–581.

54 Uo. 583.

nyos) jellegéből is következően – eltekintett.⁵⁵ Ám a külpolitika vonatkozásában – ellentétben Horthynak a belpolitikai döntésekben játszott szerepével (már ahogyan ő látta azt) – megemelte a kormányzó tevékenységének súlyát: „Horthy Miklósnak ilyen körülmények között [utalás a magyar állam nemzetközi helyzetében bekövetkezett kedvezőtlen változásokra] arra kellett törekednie, hogy távol tartsa a legnagyobb veszélyeket, és a legkisebb gazdasági, emberi, politikai, erkölcsi veszteséggel próbálja ez a nemzet, ez az ország túlélni a II. világháború poklát.”⁵⁶ Horthy nem volt ugyan a külpolitika első számú alakítója, Antall mégis valami ilyesmit sugallt. Amíg a belpolitikáról szólva az interjú egy korábbi pontján említést tett például arról, hogy kik voltak azok a miniszterelnökök és miniszterek, akik a kormányzót segítették, itt ezt már nem tartotta szükségesnek. Úgy állította be Horthy szerepét, mintha mindig a kormányzó állt volna az események középpontjában.⁵⁷ Az addigi kutatások alapján nemcsak az jelenthető ki, hogy a kormányzó nem volt a magyar diplomácia irányítója, hanem az is, hogy nem mindig hozott átgondolt döntéseket, például 1941. június 26-án, Kassa bombázásakor sem. A hadba lépés kapcsán Antall ugyanis megalapozatlanul szögezte le, hogy „azt [...] Horthy ellenezte”.⁵⁸ Ebben nem adhatunk igazat neki, abban azonban igen, hogy „nem kellett volna abban a pillanatban hadba lépni”. Lehetett volna még várni: az ország „még időt nyerhetett volna”. Ezzel kapcsolatban azonban Antall csak a kormány felelősségét vetette fel: „ez felelőssége az akkori kormánynak” – mondta.⁵⁹ A kormányzó felelőssége azonban kétségtelen, ugyanis június 26-án „a bolsevistákkal szemben ellenséges, róluk minden rosszat feltételező Horthy nem kért bizonyítékokat” a Honvéd Vezérkar főnökétől, Werth Henrikől arra vonatkozóan, hogy Kassát valóban szovjet gépek bombázták-e. (Werth tájékoztatta az államfőt a légitámadásról.)⁶⁰ Azt viszont helytállóan állapította meg a miniszterelnök, hogy „aligha képzelhető el, hogy itt, a szovjet–német front legfőbb konfrontációs területén Magyarország teljesen kimaradhatott volna a háborúból”. A feltételezést, miszerint a magyar állam ki tudott volna maradni a háborúból, teljes joggal nevezte „naivitásnak”.⁶¹ A kormányzó június 26-i döntése így első sorban nem azért kritizálható, mert a magyar állam belépett a háborúba, hanem az időzítés miatt.

Az interjú utolsó előtti kérdése Horthy nyugat-európai megítélésére

55 Antall (1994) 578–579.

56 Uo. 579.; Lásd még Gosztonyi (1990) 163.

57 Antall (1994) 576., 580–581.

58 Uo. 582.

59 Uo.

60 Dombrády (1990) 171.; Lásd még Balogh (1985) 209.

61 Antall (1994) 582., 589.

vonatkozott. Antall erre (többek között) úgy válaszolt, hogy Horthy „egy olyan országnak volt az államfője, amelyik a tengelyhatalmak oldalán vett részt a háborúban. Ez tény.” Emiatt nem lehet csodálkozni rajta, hogy a volt kormányzó megítélése nem pozitív.⁶²

Teljesen megalapozatlanul állította Antall, hogy a korszakban „nem lehet Horthy antiszemitizmusáról beszélni”.⁶³ Ezzel az értékeléssel ugyanis a kormányzó, a korabeli dokumentumok szerint, nem értett volna egyet.⁶⁴ 1940. október 14-én például azt írta Teleki Pál miniszterelnöknek: „én egész életemben antiszemita voltam, zsidókkal nem érintkeztem”.⁶⁵ A zsidótörvényeket Antall József elítélte: „Ez nem magyarázható és nem fogadható el. Jogi, emberi szempontból soha nem akceptálható, történelmileg viszont sokféle-képpen indokolható.”⁶⁶ A kijelentés második fele az adott korszak kihívásaira, körülményeire és lehetőségeire utal.⁶⁷ Azaz – mondja ezzel Antall – „jogi, emberi szempontból” a zsidótörvények elfogadhatatlanok, egy konkrét helyzetben, a németek és a hazai szélsőjobboldal elvárásai (nyomása) miatt azonban mégis megmagyarázhatók.⁶⁸ Az 1993. augusztus végi interjújában utalt rá, de a Teleki Pálról szóló, 1991. április 3-i beszédében is elmondta, hogy „a két világháború között Teleki Pál nevéhez fűződnek olyan törvények, jogszabályok, amelyek kétségeket támasztottak és egyoldalú megítélésre adtak alkalmat. Mondjuk ki, a numerus claususról vagy az 1939-iki negyedik törvénycikkéről van szó.” Teleki, folytatta Antall, „a kor által meghatározott nagy politikai kihívásokra az ország geopolitikai helyzetének ismeretében kompromisszumokat keresett és a kompromisszumok keresése néha megalkuvásokkal, átmeneti kudarcokkal jár együtt.”⁶⁹ Horthy felelősségét – jelentette ki az 1993-as interjújában – „lehet elemezni”, majd hozzátette: „ebben biztos, hogy soha nem fog mindenki pontosan egyforma megállapításra jutni”.⁷⁰ (Ezen a ponton sem kívánta tehát a saját véleményét abszolútizálni.) Az antiszemitizmus kérdését tárgyalva fontosnak tartotta leszögezni, hogy Horthyból nem lett háborús bűnös.⁷¹ Az 1944-es deportálásokért a megszállókat tekintette felelősnek, mivel azokra „a német megszállás után került sor”. Horthy – tette hozzá – „amint

62 Uo. 589.

63 Uo. 584. Erdődy szerint „emócióktól sem mentes határozottsággal, kategorikusan utasította vissza azonban az antiszemitizmus Horthy személyét érintő vádját”. Erdődy (2011) 89.

64 Révész (1995) 191., 195.

65 Horthy Miklós titkos iratai (a továbbiakban: HMTI) 260.

66 Antall (1994) 582.

67 Révész (1995) 191–192.

68 Szűcs (2010) 213.

69 Antall (1994) 109.

70 Uo. 584–585.

71 Uo. 585.

a legkisebb önálló cselekvési lehetőséghez jutott [...], megmentette a budapesti zsidóságot a deportálástól”.⁷² A kormányzó német megszállás alatti szerepét azonban nem kis mértékben „árnyalja” a „tízkötetes” *Magyarország története* 1976-ban megjelent 8. kötetének egyik – Ránki György által írt – fejezetében a következő megállapítás: 1944. március végén „Horthy szabad kezét adott a kormánynak a zsidóellenes rendeletekre”.⁷³ A kormányzó személye tehát nem választható el a diszkriminatív intézkedésektől és a deportálásokról úgy, ahogyan ezt Antall József megtette.⁷⁴ Június elején ráadásul Sztójay Döme miniszterelnökhöz intézett leiratában a kormányzó szavá tette, hogy „ezen a vonalon számos vonatkozásban több történet nálunk, mint maguknál a németeknél”.⁷⁵ Ennek azonban nem volt eredménye: „a deportálás tovább folytatódott”.⁷⁶ Az 1962-ben megjelent *Horthy Miklós titkos iratai* című kötetben – ahonnan a leirat szövege is származik – további iratok is a kormányzó tényleges, alapvetően passzív szerepére mutatnak rá. Pontosán tudott róla, mi zajlik az országban, de egy ideig mégsem tett semmit.⁷⁷ Ránki György leírásából megtudható, hogy végül – július elején – a romló hadi helyzet és a nemzetközi tiltakozás hatására állította le a deportálásokat – 437 402 zsidó deportálása után.⁷⁸ A német megszállók felelőssége ugyan teljes joggal vethető fel, ez azonban nem menti fel Horthy Miklóst. Az 1976-ban megjelent kötet és rendelkezésre álló – már kiadott – iratok bőven elegendő segítséget nyújtottak volna hozzá, hogy a magyar kormányfő árnyaltabban, a realitásoknak job-

ban megfelelően ítélje meg a kormányzó szerepét.⁷⁹

1944 őszét, az átállási („kiugrási”) kísérletet értékelve Antall leszögezte, hogy meglehetősen rossz volt az előkészítés („a legrosszabbul tudunk összeesküdni”), a honvédség pedig nem felelt meg a kormányzó elvárásainak, a hadsereg cserbenhagyta őt.⁸⁰ A „legrosszabbul tudunk összeesküdni” megfogalmazás is jelzi, hogy Antall nem tudott a történelmi szerepnek megfelelően, mert a történelmi szakirodalomból, ideális esetben, hiányoznak a többes szám első személyben tett kijelentések, a távolságtartás érdekében.

72 Antall (1994) 584.; Erdődy (2011) 102–103.

73 Ránki (1976) 1160.

74 Joggal utalt erre Szabó (1993), Szabó (1995) 172–173.

75 Ránki (1976) 1162.

76 Uo.

77 HMTI (1962) 444–449., 450–454., 460.

78 Ránki (1976) 1161–1162.

79 A kormányzó passzív magatartására hívta fel a figyelmet Pritz Pál is: „A deportálások leállításával Horthy kilépett az előző hónapok politikai passzivitásából.” Pritz (2011).; Lásd még Balogh (1985) 243.

80 Antall (1994) 588.

A TÖRTÉNETPOLITIKAI VITA

1989 és 1993 között a történetpolitikai viták középpontjába egyre inkább a Horthy-korszak került.⁸¹

1990 augusztusában a már említett Kéri-ügy kapcsán kényszerült megszólalásra a miniszterelnök. Solt Otilia ugyanis kijelentette: elfogadhatatlan, hogy „a hitleri Németországgal való szövetségbe torkolló Horthy-féle politikának bármiféle értéket” tulajdonít valaki.⁸² Solt nemigen foglalkozott a magyar állam külpolitikai mozgásterével, a Harmadik Birodalom hegemon helyzetével, tehát a realitásokkal, és azzal sem, hogy nem a kormányzó volt a magyar külpolitika első számú alakítója. Solt értékelése – amely a nemzetközi erőviszonyokról tudomást sem vesz – szintén alaposan leegyszerűsítő.

A sajtóban 1991-ben, az újratemetéssel kapcsolatos előkészületek bejelentésekor került újra előtérbe Horthy megítélésének kérdése. A volt kormányzót pozitív, illetve negatív színben feltüntető cikkekre egyaránt akadt példa.⁸³ A *Beszélő* hasábjain 1991 nyarán és őszén lefolytatott – a kormányzat törekvéseit is érintő – ún. Vitányi-vita azonban még nem vezetett az ellenzéki pártok kormányellenes összefogásához.⁸⁴ Annak ellenére sem, hogy a cikkekben egyértelműen és többször is megfogalmazódott a restauráció – meglehetősen eltúlzott – vádja, az akkori kormánypártok és a Horthy-korszak kormányzópártjai közötti eszmei kapcsolat. Bauer Tamás például azt írta, hogy „a kormánykoalíció pártjai egy tekintélyelvű, keresztény-nemzeti orientációjú Magyarországot, a két világháború közötti Magyarország második kiadását kívánják felépíteni, az ellenzéki pártok viszont szemben állnak ezzel”.⁸⁵ Bauer november 16-án, néhány nappal a miniszterelnök említett parlamenti felszólalása után, Antall Jánosi Györgynek adott válaszáról tudomást sem véve arról írt, hogy az MDF-en belül uralkodóvá vált az a nézet, amely „a harmincas évek Európájába vezetné Magyarországot”.⁸⁶

A közös ellenzéki fellépés felé Csurka István *Néhány gondolat a rendszerváltozás két esztendeje és az MDF új programja kapcsán* című írásának megjelenése (1992. augusztus 20.), tehát az ún. Csurka-ügy jelentette a fordulópontot. A közbeszédet – értelemszerűen az em-

81 Szűcs (2010) 163–164., 178–179.

82 (Szerző nélkül): Hosszú, heves vita a parlament plenáris ülésén. *Magyar Nemzet*, 1990. augusztus 3. 3.

83 Szóts (2011).

84 Szűcs (2010) 164–171. Vitányi Iván arra tett javaslatot, hogy fogjon össze a liberális és szocialista ellenzék. A vitacikkek-ből részletek olvashatók az interneten: <http://beszelo.c3.hu/cikkek/valogat-as-beszelo-1991-es-evfolyamabol> (letöltve: 2012-01-03).

85 Szűcs (2010) 167.

86 Bauer (1991).

lített előzményekre támaszkodva – eluralták a Horthy-korra vonatkozó utalások.⁸⁷ A Magyar Demokrata Fórumot, különösen addig, amíg a párton belüli erőviszonyok nem dőltek el, a radikális jobboldallal együttműködő szervezetként írta le az ellenzék, amelyben – a Horthy-kori kormánypártokhoz hasonlóan – egyre inkább a radikális irányvonal válik meghatározóvá.⁸⁸

87 Szűcs (2010) 174.

88 Uo. 163., 175–176.

89 Szóts (2011) 213.

90 Lásd például (Szerző nélkül): Antall József Horthyról. *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 23. 5.; (Szerző nélkül): Horthynak nem volt '20-21-ben alternatívája. *Magyar Nemzet*, augusztus 24. 1. és 4.; L. K. I.: Antall Horthyt nagy hazafinak tartja. *Magyar Hírlap*, 1993. augusztus 24. 5.; (Szerző nélkül): Antall József és a „Horthy téma”. *Népszabadság*, 1993. augusztus 28. 1.; Hajdú Endre: Miért nem lett háborús bűnös? *Népszabadság*, szeptember 1. 9.

91 *Magyar Hírlap*, 1993. augusztus 10. 3. E cikk címe, amely a Jánosi György interpellációjára adott miniszterelnöki válasz idézte fel, a következő volt: „Antall szerint szükséges a kormányzó szerepének átértékelése.”

92 Erről bővebben Szóts (2011) 213–229.

93 (sümege): A kormányzó megítélésében megosztott a társadalom. *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 12. 5. Szent-Iványi augusztus 8-án azt nyilatkozta, hogy „a hivatalos Magyarországnak jeleznie kell, hogy nem kívánja folytatni a két világháború közötti rendszer tradícióját”. (Szerző nélkül): Horthy Miklós nem volt a demokrácia bajnoka. *Magyar Hírlap*, 1993. augusztus 9. 1.

A történetpolitikai viták csúcspontja egyértelműen Horthy Miklós újratemetéséhez köthető. 1993 augusztusában és szeptemberében ugyanis több cikk jelent meg e tárgyban, mint korábban összesen,⁸⁹ közöttük természetesen az újratemetés előkészületeiről és magáról a temetésről szóló tudósítások is. A lapok foglalkoztak a miniszterelnökkel készített interjúval is, összefoglalták főbb állításainak lényegét.⁹⁰ Antall korábbi megszólalásainak felidézésére is akadt példa.⁹¹ A külföldi sajtószemle is színesítette a megjelent cikkek tartalmát. A sorból a volt kormányzó történelmi szerepét értékelő írások sem hiányoztak. A miniszterelnökön kívül közéleti személyiségek, politikusok, újságírók és történészek fogalmazták meg véleményüket Horthy Miklósról, az újratemetéséről és értelemszerűen a kormányzat magatartásáról is.⁹² A teljesség igénye nélkül álljon itt néhány példa. Szent-Iványi István SZDSZ-es képviselő nem tartotta szerencsésnek, ha politikusok foglalkoznak Horthy Miklós értékelésével. „Nem vitatom – mondta el újságírói kérdésre –, hogy sematikus kép alakult ki róla, de nem a politikusoknak kell mindezt helyre tenni.”⁹³ Balogh Sándor történész szerint „a miniszterelnöknek ebbe nem volna kívánatos beleszólnia”.⁹⁴ Augusztus 25-én a

Népszabadság is hasonló véleményt jelentetett meg. A szerző, Miklós Gábor szerint a miniszterelnöknek nem kellett volna a televízióban Horthy Miklós szerepét értékelnie.⁹⁵

„Ha Antall József – írja – történészek szimpóziúmán fejti ki véleményét, fenntartás nélkül örülni kell: pezsgőbb lesz a vita. Ha miniszterelnökként, fő műsoridőben, akkor már más a szituáció. Ez már nem történészi munkássága része és nem magánvélemény. Ez már erősíti a gyanút: előre megmagyarázzák, miért lesz ott – még ha magánemberként is – a fél kormány a temetésen, amely az egykori kormányzó fia özvegyének kívánsága szerint családi esemény lenne. [...] Ám erre talán kevesebb energiát kellene fordítani, ha mindenki azzal foglalkozna, ami a dolga, a praktizáló történészek a múlt feltárásával, az államférfiak azzal, hogy a ma válságából keresik a kiutat.”⁹⁶

Bauer Tamás szerint Antall József „mentegette” a kormányzót a televíziós interjúban, míg Károlyi Mihályról „csak rosszat tudott mondani”. Bauer utóbbi állítása azonban jelentősen torzít.⁹⁷ A Magyar Szocialista Párt (MSZP) és az SZDSZ együttműködését is szimbolizáló Demokratikus Charta az újratemetés napján, szeptember 3-án, a Vérmezőn szimbolikusan eltemette a Horthy-korszakot, ami ugyan „meghalt, de temetetlen maradt” – ez volt olvasható a rendezvényre készített meghívón. Konrád György az augusztus 31-i sajtótájékoztaton elmondta,

94 (Szerző nélkül): A kormányzó felelőssége nem hallgatható el. *Magyar Hírlap*, 1993. augusztus 24. 5.

95 Juhász Judit kormányzóvivő a *Népszabadság* kérdésére elmondta, hogy a televíziós interjúra azért került sor, mert a miniszterelnök úgy érezte, hogy meg kell szólalnia. Az interjút megelőzően ugyanis 198 cikk jelent meg a témában a fővárosi lapokban. „A rádió politikai műsoraiiban – folytatta – egy szűk négyhetes időszakban 36, a tv-ben 17 alkalommal került szóba az újratemetés ügye. Ez olyan készlet volt, amelynek – úgy érezte – a miniszterelnöknek eleget kellett tennie.” (Szerző nélkül): Antall József és a „Horthy téma”. *Népszabadság*, 1993. augusztus 28. 1.

96 Miklós Gábor: Magánértékelés Horthyról? *Népszabadság*, 1993. augusztus 25. 3. Miklós helytállóan jegyezte meg, hogy az interjú „nem járult hozzá a tárgyilagos Horthy-kép kialakításához”.

97 Bauer Tamás: Horthy és örökösei. *Magyar Hírlap*, 1993. augusztus 25. 7. Antall József ugyanis a következőket mondta Károlyi Mihályról: „S mondjuk ki, ez a köztársaság, amit derék, tisztességes októbris-ta politikusok próbáltak az ellenzék-ből megteremteni, kudarcot vallott. Az 1918-as forradalom, az úgynevezett Károlyi-forradalom egy defetista, kül- és belpolitikai szempontból sikertelen kormányzati időszakot jelentett. Nem tudtak megbirkózni a különleges történelmi helyzettel, amelyet a hadsereg állapota, az összeomlás jelentett. Ennek következtében nem beszélhetünk arról, hogy a Károlyi-kor-

- szak vagy ez a bizonyos Magyar Köztársaság képes lett volna gyökeret verni, és megvédeni az országot külső támadásokkal szemben.” Antall (1994) 575.
- 98 (fazekas): Chartás búcsú Horthytól. *Magyar Nemzet*, 1993. szeptember 1. 4.; Végző búcsú a Horthy-rendszertről. *Népszabadság*, 1993. szeptember 1. 9. (A Charta rendezvényének hirdetése)
- 99 (Szerző nélkül): Horthy Miklós újratemetéséről. *Heti Magyarország*, 1993. szeptember 3. 4.
- 100 (Szerző nélkül): Antall családtagjaival képviselteti magát. *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 31. 1.
- 101 V. Zs.: Pénteken a Charta a Horthy-rendszertről búcsúzik. *Magyar Hírlap*, 1993. szeptember 2. 3.; Szále László: Mindenki Antigoné. *Magyar Hírlap*, 1993. szeptember 3. 7.; Szerető Szabolcs–Szűcs László: A kormányzó unokája megbékélésre hívtott fel. *Magyar Hírlap*, 1993. szeptember 6. 4.; Révész (2011) 20–21.
- ka ügyeiben való állásfoglalásait tartják indokoltnak.”⁹⁹
- A pártok között csak abban alakult ki egyetértés, hogy Horthy Miklósnak joga van hazai földben nyugodni. Az MDF, a Kereszténydemokrata Néppárt (KDNP) és a Független Kisgazdapárt (FKgP) hivatalosan nem képviseltette magát, az MSZP, a Fidesz és az SZDSZ semmilyen formában nem vett részt a temetésen. A Munkáspárt tiltakozott az állami közreműködés ellen. A miniszterelnök nem vett részt az újratemetésen, őt a családtagjai képviselték.¹⁰⁰ A kormánypártoktól eltérően, amelyek – Fejtő Ferenc szóhasználatával élve – „bizonyos kétértelműséggel” támogatták az újratemetést (hangsúlyozva, hogy magánemberként és nem hivatalos formában vesznek részt rajta), a Csurka István vezette, 1993. július 15-én megalakult Magyar Igazság és Élet Pártja (MIÉP) „a nemzeti folyamatosság nagy ünnepévé” kívánta avatni a szeptember 3-i eseményt.¹⁰¹ A radikális jobboldali párt magatartása, álláspontja, lapjában, a *Magyar Fórum*ban megjelent cikkek hangvétele és tartalma – azaz Hor-

ogy megítélésük szerint a miniszterelnök „nem válthatja fel politikai funkcióját történelmi szerepre”.⁹⁸ A kormányhoz közel álló *Pesti Hírlap* értelemszerűen nem fűzött az interjúhoz a miniszterelnököt elítélő kommentárokat. Ahogyan az interjú szövegét közlő *Heti Magyarország* sem. A hetilap a következőképpen minősítette a kritikálókat és a kritikákat:

„Többek között magukat »szaktörténészek« minősítő egykori párttörténészek vélekedtek [úgy, hogy a miniszterelnöknek nem kellett volna nyilatkoznia], akiknek évtizedeken keresztül módjuk lett volna korrektebb Horthy-képet rajzolni, ha a körülményekkel dacolva erre vállalkoztak volna. Most odáig mennek el a politikai pornográfia művelésében, hogy ha a történész miniszterelnök nekik nem tetsző véleményt mond történelmi kérdésekről: kétségbe vonják ez irányú megnyilatkozási jogát, és kizárólag a napi politi-

thy Miklós kritikátlan dicsőítése – kultikus interpretációnak tekinthető. Az 1944 előtti Horthy-kép több eleme is megtalálható volt szövegeikben, például az „otrantói hős”, a „felszabadító”, az „országgyarapító” jelzők. A nemzetet megtestesítő Horthy Miklóst, a XIX. század „utolsó lovagját” „reménységnek” is nevezték, korabeli beszédek felhasználásával és fényképek közlésével méltatták.¹⁰² Az egyik cikk szerzője szerint a kormányt minősíti, ha „hivatalosan” nem vállalja a kormányzó örökségét.¹⁰³ Horthyval szembeni kritikát csak olvasói levelekben fogalmaztak meg. A kormánypárti politikusok (például az újrateremtésen részt vevő Für Lajos, Kónya Imre és Horváth Balázs) ezzel szemben a miniszterelnökhöz hasonlóan elismerték, hogy a volt kormányzó követett el hibákat. Leszögezték, hogy nem törekszenek restaurációra, egyszerűen csak véget kívánnak vetni a „történelemhamisításnak”.¹⁰⁴ Für – utalva a deportálásokra is – egy interjúban elmondta, hogy ő a volt kormányzót elsősorban 1944-es magatartása miatt bírálja.

„[...] 1944. március 19-én nem volt eléggé határozott és kemény. Nem mondta azt Hitlernek, hogy nem járul hozzá az ország megszállásához, nem mondta azt, hogy tartóztassanak le, tegyenek velem, ami akarnak. Ha ezt tette volna, Horthy ma az egész világ szemében németellenes hősként élne, aki szembeszállt a fasiszta Németországgal. Ő azonban, bár rácsapta az ajtót Hitlerre, mégis beadta a derekát.”¹⁰⁵

Nahimi Péter, az MDF ügyvezető igazgatója még augusztus első felében azt nyilatkozta, hogy a Horthy-korszak is „a magyar történelem része. [...] Tudom, hogy Horthy Miklósnak voltak hibái, de voltak történelmi érdemei is. A hibáiról – túlzottan és ferdítve – sok szó esett már, míg érdemeit elhallgatták.”¹⁰⁶

Az újrateremtést követően Horthy megítélésének kérdése fokozatosan lekerült a napirendről.¹⁰⁷

102 Lásd például (Szerző nélkül): A kormányzó hazatér. *Magyar Fórum*, 1993. augusztus 19. 4.; Bognár József: Az otrantói hős. *Magyar Fórum*, 1993. szeptember 2. 13.; Szöcs Zoltán: Közülünk való volt. *Magyar Fórum*, 1993. szeptember 2. 15.; Varga László: Emlékezés Horthy Miklósrá. *Magyar Fórum*, 1993. szeptember 2. 19.; Györi Béla: A 19. század utolsó lovagja a 20. században. *Magyar Fórum*, 1993. szeptember 9. 18.

103 Stoffán György: Horthy és az ellenzék. *Magyar Fórum*, 1993. augusztus 19. 4.

104 Fekete Zoltán: Magyarország messzire van. *Pesti Hírlap* melléklet, 1993. szeptember 4. 2.; (Szerző nélkül): A nemzet elbúcsúzott a kormányzótól. *Pesti Hírlap*, 1993. szeptember 6. 1. és 5.

105 Fekete Zoltán: Magyarország messzire van. *Pesti Hírlap* melléklet, 1993. szeptember 4. 2.

106 (Szerző nélkül): A Horthy-korszak a magyar történelem része. *Magyar Nemzet*, 1993. augusztus 12. 5.

107 Szöcs (2011) 229.

ÖSSZEGZÉS

A kritikátlan (kultikus) dicsőítések és a kritikát is tartalmazó, mérsékelt méltatások között lehet és szükséges is különbséget tenni, ezek ugyanis szövegszerűen igazolhatók. Azt azonban kijelenthetjük, hogy a mérsékeltnek tekinthető megszólalások is hozzájárultak (járulnak) a Horthy Miklós személye köré felépített kultikus interpretáció megerősödéséhez (akkor is, ha eredetileg nem ez a céljuk). Antall József Horthy-képe a mérsékelt méltatások közé sorolható. A miniszterelnök „igazságos” megítélésre törekedett, amire természetesen szükség is van, ám ennek – legalábbis a történelmi mércével nézve – nem tudott megfelelni.¹⁰⁸ Megszólalása inkább az 1945 utáni Horthy-kép, illetve az ellenzék véleményének túlkompenzálása volt.¹⁰⁹

Horthy Miklóssal kapcsolatban tehát olyan pozitív tartalmú diskurzus alakult ki a rendszerváltozás után, amelyben – a megfogalmazott kritika mértéke szerint – különféle (mérsékelt és kultikus jellegű) mentegető álláspontok különíthetők el. A Horthy-kori sajtóban is kimutathatók ugyan a kormányzó méltatásával kapcsolatos eltérések, kritikát azonban egyáltalán nem tartalmaztak. Az 1944 előtti és a mai diskurzus között lényeges különbség az is, hogy a rendszerváltozás utáni Horthy-képek támaszkodnak ugyan az 1944 előtt alkalmazott szimbólumokra, hasonlatokra, érvekre stb., de használatuk mértéke korántsem azonos, ráadásul ezeket a legtöbb esetben aktualizálják és modernizálják. Különbség az is, hogy a demokratikus politikai rendszerekben a politikai kultuszok nem válhatnak kizárólagossá, hivatalossá, miután mindig lesznek, akik vitatják azokat, a média pluralizmusa, a szólásszabadság erre lehetővé teszi.

108 Némi módosítással egyetértek azokkal, akik szerint nem kérhető számon egy politikuson, hogy alkalmazza-e a történettudomány módszertanát, törekszik-e a minél objektívabb értékelésre, a forrásokkal alátámasztható kijelentések megfogalmazására stb. Azonban, ha a hivatalban lévő miniszterelnök szükségesnek tartja, hogy állást foglaljon történelmi kérdésekben, akkor az állításai joggal szembesíthetők a történelmi kutatások addigi eredményeivel.

109 Antall (1994) 590.

110 Ennek pontosabb jellemzése további kutatásokat igényel.

„hívóinek” így rendszeresen szembe kell nézniük a világgépükkel ellentétes nézettel, például az ellennarratíva jelenségével. Antall miniszterelnöksége idején a szintén egyoldalú, és alaposan leegyszerűsített állításokat felvonultató ellendiskurzussal leginkább az SZDSZ tevékenysége jellemezhető.¹¹⁰

Mindezek eredményeként a rendszerváltozás óta Magyarországon pozitív és negatív tartalmú Horthy-képek léteznek egymás mellett, ezeken belül további alcsoportok mutathatók ki. E képek között mind a mai napig identitáspolitikai küzdelem zajlik.

HIVATKOZÁSOK

Antall (1994)

ANTALL JÓZSEF: *Modell és valóság*. II. köt. Budapest, Athenaeum Nyomda Rt.

Balogh (1985)

BALOGH SÁNDOR et al.: *Magyarország a XX. században*. Budapest, Kossuth.

Bauer (1991)

BAUER TAMÁS: *Hogyan tovább?* <http://beszelo.c3.hu/cikkek/valogatasa-beszelo-1991-es-efolyamabol> (letöltve: 2012-01-03).

Dávidházi (1979)

DÁVIDHÁZI PÉTER: „Isten másodszülöttje”. *A magyar Shakespeare-kultusz természetrajza*. Budapest, Gondolat.

Debreczeni (2003)

DEBRECZENI JÓZSEF: *A miniszterelnök. Antall József és a rendszerváltás*. Budapest, Osiris.

Dombrády (1990)

DOMBRÁDY LÓRÁND: *A legfelsőbb hadúr és hadserege*. Budapest, Zrínyi.

Erdődy (2011)

ERDŐDY GÁBOR: *Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filozófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága*. Budapest, ELTE Eötvös.

Gosztonyi (1990)

GOSZTONYI PÉTER: *A kormányzó, Horthy Miklós*. [Budapest], Téka.

HMTI (1962)

Horthy Miklós titkos iratai. Sajtó alá rend., magy. szöveg és jegyz.: Szinai Miklós–Szűcs László. Budapest, Kossuth.

Horthy (1992)

HORTHY MIKLÓS: *Emlékirataim*. Jegyz.: Sipos Péter. Budapest, Európa-História. /Extra Hungariam./

Ormos (1984)

ORMOS MÁRIA: *Padovától Trianonig 1918–1920*. Budapest, Kossuth.

Pók (2010)

PÓK ATTILA: *Miért nem volt történészvita a rendszerváltás utáni Magyarországon?* In uő: *A haladás hitele. Progresszió, bűnbakok, összeesküvők a huszadik századi Magyarországon*. Budapest, Akadémiai, 294–311.

Pritz (2011)

PRITZ PÁL: *Erdődy Gábor: Tradicionális történelmi identitás – modern politikai eszmerendszer. Antall József kereszténydemokrata politikai filo-*

- zófiája és annak nemzeti történelmi beágyazottsága. *Külügyi Szemle*, 4. 191–196.
- Ránki (1976)
RÁNKI GYÖRGY (főszerk.): *Magyarország története 1918–1919, 1919–1945*. 8. köt. Budapest, Akadémiai.
- Révész (1995)
RÉVÉSZ SÁNDOR: *Antall József távolról 1932–1993*. Budapest, Sík.
- Révész (2011)
RÉVÉSZ SÁNDOR: Horthy Miklós botja. *Mozgó Világ*, 5. 19–26.
- Romsics (1982)
ROMSICS IGNÁC: *Ellenforradalom és konszolidáció. A Horthy-rendszer első tíz éve*. Budapest, Gondolat. /Magyar História./
- Romsics (1990)
ROMSICS IGNÁC: A kormányzó és a „gazda”. *História*, 1990. 5–6. 15–18.
- Romsics (1991)
ROMSICS IGNÁC: *Bethlen István. Politika életrajz*. Budapest, Magyarságkutató Intézet.
- Romsics (2003)
ROMSICS IGNÁC: *Volt egyszer egy rendszerváltás*. [Budapest], Rubicon-könyvek.
- Romsics (2007)
ROMSICS IGNÁC: Horthy-képeink. *Mozgó Világ*, 10. 3–32.
- Romsics (2008)
ROMSICS IGNÁC: Identitáspolitikai és történelem. In uő: *Történelem, történetírás, hagyomány. Tanulmányok és cikkek, 2002–2008*. Budapest, Osiris.
- Sipos (1990)
SIPOS PÉTER: A kormányzó. *História*, 5–6. 3–10.
- Szabó (1993)
SZABÓ MIKLÓS: A neobarokk altengernagy és a kenderesi nagygyűlés. *Kritika*, 10. 16–18.
- Szabó (1995)
SZABÓ MIKLÓS: *Múmiák öröksége. Politikai és történelmi esszék*. Budapest, Új Mandátum.
- Szóts (2011)
SZÓTS ZOLTÁN OSZKÁR: A rendszerváltás nyomtatott sajtója és Horthy Miklós újrateremtése. *Múltunk*, 2. 206–238.
- Szűcs (2010)
SZŰCS ZOLTÁN GÁBOR: *Az antalli pillanat. A nemzeti történelem szerepe a magyar politikai diskurzusban 1989–1993*. Budapest, L'Harmattan.

Tamás (1990)

TAMÁS GÁSPÁR MIKLÓS: Új reformkor vagy új Horthy-korszak. *Beszélő*, 11. 4.

Turbucz (2010)

TURBUCZ DÁVID: Vezérkultusz és nyilvánosság. Horthy Miklós „országglásának” húszéves jubileuma (1939–1940). *Médiakutató*, 2. 101–122.

Turbucz (2011)

TURBUCZ DÁVID: *Horthy Miklós*. Budapest, Napvilág.

Turbucz (2012a)

TURBUCZ DÁVID: Horthy Miklós, az „országgyarapító”. *Kommentár*, 4. 71–80.

Turbucz (2012b)

TURBUCZ DÁVID: Kultusz és ellenkultusz. Legendák és tévhitok Horthy Miklósról. *Mozgó Világ*, 8–9. 19–26.